

RESTITUCJA DÓBR KULTURY UTRACONYCH
PRZEZ CHIŃSKĄ REPUBLIKĘ LUDOWĄ
NA PRZYKŁADZIE ODZYSKIWANIA BRĄZOWYCH
GŁÓW ZWIERZĄT Z YUANMING YUAN

Wprowadzenie

Yuanming Yuan jest dawną rezydencją letnią cesarzy z dynastii Qing, która została zniszczona przez wojska francusko-brytyjskie podczas II wojny opiumowej (1856–1860)¹. Z racji swojej wielkości, która obejmowała powierzchnię ponad 800 ha, tworzyła cały kompleks parkowo-palacowy, podzielony na części². Jedną z nich była Haiyatanga, gdzie znajdowała się słynna fontanna zodiakalna, którą zdobiło 12 posągów w kształcie głów, przedstawiających chińskie znaki zodiaków: szczura, wola, tygrysa, królika, smoka, węża, konia, kozę, małpę, koguta, psa i świnie³. Zaprojektowane przez Włocha Giuseppe Castiglione rzeźby zostały zabrane przez wojska w 1860 r. i przez ponad sto lat znajdowały się poza granicami Państwa Środka. Zostały one nawet uznane przez władze Komunistycznej Partii Chin za symbole tzw. wieku upokorzenia Chin, który zaczął się w połowie XIX stulecia i zakończył się wraz z powstaniem Chińskiej Republiki Ludowej w 1949 r. W tym okresie Chiny były ofiarą najazdów światowych mocarstw kolonialnych.

W latach 80. XX w. natrafiono na pierwsze ślady zabranych głów, kiedy stały się przedmiotem obrotu na międzynarodowym rynku sztuki⁴. Były one m.in. częścią wystawy w Metropolitan Museum of Art, a także wchodziły w skład prywatnych kolekcji – jedną z najsłynniejszych była kolekcja Yves Saint Laurenta, która obejmowała rzeźbę królika i szczura.

Odkąd chiński rząd zdał sobie sprawę z wartości skarbów swojego kulturowego dziedzictwa, będących źródłem tożsamości narodowej i politycznej, rozpoczął proces

ORCID: 0000-0002-4157-6853, DOI: 10.4467/23538724GS.21.005.14837

¹ Zob. J. Beeching, *The Chinese Opium Wars*, New York 1976.

² V. Siu, *Castiglione and the Yuanming Yuan Collections*, „Orientations” 1988, vol. 19, no. 11, s. 72–73.

³ *Ibidem*.

⁴ H.S. Zhong, *The Return of Chinese Cultural Treasures Taken From the Second Opium War (1856–1860)*, „International Proceedings of Economics Development and Research” 2014, vol. 71, no. 7, s. 31.

restytucji zrabowanych dóbr kultury. Nie jest to proste zadanie, bo znaczna część obiektów została skradziona bardzo dawno temu, co bezpośrednio uniemożliwia stosowanie międzynarodowych reżimów prawnych wynikających z konwencji dotyczących zwrotu skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dóbr (sprawę dodatkowo utrudnia fakt, że wiele państw wciąż nie ratyfikowało części tych aktów)⁵. Dlatego intensywny proces sprowadzania brązowych posągów z powrotem do Chin, który trwa od dwóch dekad, jest dokonywany w dużej mierze przez prywatnych kolekcjonerów sztuki, którzy kupują na aukcjach zrabowane antyki i przekazują je do chińskich muzeów. To rozwiązanie, choć spotyka się z krytyką wielu badaczy, póki co przynosi największe efekty. W 2020 r., po 160 latach, Chinom udało się odzyskać rzeźbę głowy konia z Yuanming Yuan, co stanowi „udany przykład zwrotu utraconych zabytków w nowej erze”⁶.

Artykuł ma na celu ogólne przedstawienie polityki restytucyjnej Chińskiej Republiki Ludowej, jej metod i efektów na przykładzie sprawy odzyskiwania brązowych chińskich głów, zrabowanych z Yuanming Yuan.

Restytucja dóbr kultury – zagadnienia ogólne

Słowo „restytucja” pochodzi od łacińskiego *restitutio*, co oznacza „zwrot” lub „przywrócenie” oraz od *restituere*, czyli „przywrócenie”, „naprawienie szkody” i „zwrot przedmiotów”. Definicja ta na przestrzeni wieków znacznie się zmieniła, zaczynając od czasów starożytnego Rzymu, gdzie była utożsamiana głównie z instytucją *restitution in integrum* (łac. przywrócenie do stanu pierwotnego)⁷, aż do współczesności, kiedy nabrała szerszego i bardziej uniwersalnego znaczenia, a jej postrzeganie jest obecnie uzależnione od danej gałęzi prawa⁸.

Warto podkreślić, że kwestia restytucji dóbr kultury niejednokrotnie jest identyfikowana jako tzw. trudny przypadek w prawie (*hard case in law*)⁹. Ogólna koncepcja

⁵ *Ibidem*.

⁶ Słowa Liu Yuzhu, dyrektor Narodowej Administracji Dziedzictwa Kultury podczas ceremonii zwrotu zrabowanego brązowego posągu głowy konia w Beijing, <https://www.scmp.com/news/hong-kong/society/article/3112071/bronze-horse-head-donated-late-stanley-ho-becomes-first> (dostęp: 7.12.2020).

⁷ M. Kuryłowicz, *Słownik terminów, zwrotów i sentencji prawnych łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego*, Kraków 2001, s. 46. Instytucja *Restitutio in integrum* w prawie rzymskim była środkiem ochrony pozaprocesowej udzielanej przez pretora osobie, która znalazła się w niekorzystnej sytuacji prawnomajątkowej. Przesłankami do skorzystania z tej instytucji były małoletniość, przymus, podstęp, groźba bezprawna oraz nieobecność usprawiedliwiona sprawami państwowymi.

⁸ K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa*, Warszawa 2011; *idem*, *Restitution of Cultural Property: Hard Case – Theory of Argumentation – Philosophy of Law*, Gdańsk – Warszawa 2016, s. 26–27.

⁹ K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury...*

restytucji zakłada sytuację, w której doszło do bezprawnego czynu, wywołującego szkodę, którą należy naprawić¹⁰. W prawie międzynarodowym przyjęło się rozumieć restytucję jako zwrot państwowej lub prywatnej własności zrabowanej podczas konfliktu zbrojnego lub w innych okolicznościach. Zawężając tę definicję do restytucji dóbr kultury, mamy do czynienia z działaniem zmierzającym albo do odzyskania konkretnego dobra kultury, które zostało nielegalnie zabrane stronie składającej wniosek o zwrot, albo do uzyskania jego ekwiwalentu w sytuacji, gdy dany obiekt już nie istnieje¹¹.

Spoleczność międzynarodowa dostrzegła znaczenie restytucji dóbr kultury i współpracy państw w tym zakresie, czego owocem jest wiele dokumentów, wśród których za najważniejsze uznaje się Konwencję dotyczącą środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzoną w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106; dalej: konwencja UNESCO z 1970 r.) oraz Konwencję UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury, przyjętą 24 czerwca 1995 r. w Rzymie¹².

Zgodnie z preambułą konwencji UNESCO z 1970 r. obowiązkiem każdego państwa jest chronienie dóbr kultury znajdujących się na jego terytorium przed niebezpieczeństwami kradzieży, nielegalnych wykopalisk i nielegalnego wywozu. Za nielegalny uznaje się każdy wywóz, który jest dokonywany wbrew postanowieniom konwencji (art. 3), a także ten, który jest dokonywany pod przymusem, bezpośrednio lub pośrednio w wyniku okupacji danego kraju przez obce mocarstwo (art. 11). Przeciwdziałanie nielegalnemu wywozowi opiera się przede wszystkim na współpracy międzynarodowej oraz ustawodawczej roli państw-stron konwencji. Obowiązek ochrony swych dóbr kultury przed nielegalnym wywozem został uzupełniony w art. 13 konwencji o obowiązek zapewnienia przez ustawodawstwo państwowe współpracy między właściwymi służbami w celu ułatwienia zwrotu prawowitemu właścicielowi nielegalnie wywiezionych dóbr kultury (lit. b) oraz uznawania roszczeń zmierzających do odzyskania zaginionych lub skradzionych dóbr kultury, wysuwanych przez prawowitego właściciela lub w jego imieniu (lit. c). Jak można zauważyć, konwencja UNESCO z 1970 r. nie posługuje się terminem „restytucja”, ograniczając się tylko do terminu „zwrot”, a jej postanowienia określają wyłącznie podstawowe ramy, umożliwiające podjęcie starań o odzyskanie utraconych dóbr kultury.

Skuteczność i aktualność zobowiązań konwencji UNESCO z 1970 r. jest przedmiotem wielu dyskusji. Choć niewątpliwie ustanowiła ona pewien standard ochrony i wprowadziła dobre praktyki na arenie międzynarodowej, to można doszukać się

¹⁰ I. Stamatoudi, *Cultural Property Law and Restitution: A commentary do International Conventions and European Union Law*, Cheltenham 2001, s. 15.

¹¹ K. Zeidler, *Restitution of Cultural Property...*, s. 27.

¹² Konwencja nie została nadal ratyfikowana przez Polskę; tekst konwencji: <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention> (dostęp: 10.12.2020).

w niej wielu słabości¹³. Lynden Vivien Prott zaliczyła do nich kompromisowy charakter dokumentu (mimo jego wręcz rewolucyjnego wydźwięku w momencie przyjęcia), nieuwzględnienie na etapie przygotowywania projektu ustawodawstwa wewnętrznego poszczególnych krajów oraz problem „nabycia w dobrej wierze”¹⁴. Do ograniczonej skuteczności działania konwencji przyczynił się również powolny proces przystępowania do niej kolejnych państw, w szczególności największych uczestników światowego rynku sztuki, co w niektórych przypadkach zajęło prawie 40 lat¹⁵. Obecnie, w półwieczu istnienia konwencji, ratyfikowało ją łącznie 140 państw.

Słabości konwencji UNESCO z 1970 r. doprowadziły do przygotowania i następnie podpisania w Rzymie w 1995 r. konwencji UNIDROIT, która miała mieć charakter komplementarny wobec niej. Konwencja z 1995 r. wprowadziła dwie istotne kwestie, które wciąż należą do spornych i trudnych zagadnień prawnych – zasadę restytucji skradzionych dóbr kultury oraz zasadę zwrotu dóbr tego rodzaju, jeżeli zostały nielegalnie wywiezione za granicę¹⁶. Rozróznilo więc te dwa pojęcia i co więcej, działanie dokumentu ograniczono tylko do stosunków międzynarodowych. Wskazuje na to art. 1 konwencji, który stanowi, że stosuje się ją „do roszczeń o charakterze międzynarodowym o: a) restytucję skradzionych obiektów kultury wywiezionych z terytorium umawiającego się państwa lub b) o zwrot obiektu kultury wywiezionego z terytorium umawiającego się państwa z naruszeniem obowiązującego w nim prawa regulującego eksport takich obiektów z powodu ich znaczenia kulturowego”¹⁷. Na podstawie tego przepisu przyjęło się traktować restytucję jako naprawienie szkody, co może nastąpić albo przez odzyskanie utraconego dobra kultury, albo przez uzyskanie jego ekwiwalentu, gdy odzyskanie obiektu nie jest już możliwe (restytucja substytucyjna)¹⁸. Z kolei zwrot traktowany jest jako oddanie

¹³ K. Zalaśńska, *Przeciwdziałanie nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przeniesieniu własności dóbr kultury – wybrane uwagi w związku z wdrożeniem Konwencji UNESCO z 1970 r. w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 100.

¹⁴ L.V. Prott, *Strengths and Weaknesses of the 1970 Convention: An Evaluation 40 years after its adoption*, Background paper for participants in the meeting „The fight against the illicit trafficking of cultural objects. The 1970 convention: past and future” Paris, UNESCO Headquarters, 15–16 marca 2011, s. 3–5, www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Brussels/pdf/strengths%20and%20weaknesses%20of%20the1970%20convention.pdf (dostęp: 10.12.2020).

¹⁵ K. Zalaśńska, *Przeciwdziałanie nielegalnemu przywozowi...*, s. 100.

¹⁶ W. Kowalski, *Droga do Konwencji UNIDROIT z 1995 roku oraz jej podstawowe rozwiązania*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1, s. 68.

¹⁷ „This Convention applies to claims of an international character for (a) the restitution of stolen cultural objects removed from the territory of a Contracting State; (b) the return of cultural objects removed from the territory of a Contracting State contrary to its law regulating the export of cultural objects because of their cultural significance” (art. 1).

¹⁸ A. Gerecka-Żolyńska, *Restytucja dóbr kultury a wolny rynek sztuki*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, z. 2, s. 44; zob. L.V. Prott, *Commentary on the Unidroit Convention on Stolen and Illegally Exported Cultural Objects 1995*, Institute of Art and Law, Leicester 1997.

tego samego obiektu, który został wywieziony z naruszeniem przepisów danego państwa. Regulacja ta każe traktować restytucję i zwrot jako absolutny obowiązek i normę prawa ochrony dziedzictwa kultury¹⁹.

Oprócz tego, głównym celem przyświecającym twórcom było zrównanie prawa prywatnego i publicznego oraz stworzenie minimalnych wspólnych zasad prawnych restytucji i zwrotu dóbr kultury w celu poprawy ochrony dziedzictwa kultury we wspólnym interesie²⁰, a tym samym rozwiązanie problemów wynikających z istnienia różnych krajowych porządków prawnych. Istotne było również ustalenie zasady obowiązku zwrotu zrabowanych lub nielegalnie wywiezionych dóbr kultury oraz uregulowanie kwestii tzw. nabywcy *bona fide* (w dobrej wierze), którego sytuacja różnie kształtowała się w różnych państwach, przez co dochodziło do rozbieżności w wykładni „należytęj staranności” i sprzecznych terminów przedawnienia na dochodzenie roszczeń restytucyjnych, wynikających z porządków prawnych państwowych oraz postanowień konwencji UNIDROIT²¹.

Dlatego też konwencja, wprowadzając jednolitą zasadę przedawnienia takich roszczeń, ustanowiła dwa podstawowe terminy w tym zakresie – pierwszy to 3 lata na wniesienie roszczenia, liczone od momentu, w którym wnoszący ustalił miejsce przechowywania przedmiotu roszczenia i tożsamość posiadacza, a drugi to 50 lat, biegnące stale, od momentu kradzieży albo od dnia nielegalnego wywozu lub daty, kiedy obiekt miał wrócić w ramach legalnego wywozu (art. 3.3 oraz art. 5.5 konwencji)²². Należy jednocześnie podkreślić, że zgodnie z art. 3.4 konwencji termin 50 lat nie będzie miał zastosowania do roszczeń restytucyjnych dotyczących obiektów stanowiących nieodłączną część zabytku lub miejsca archeologicznego, a także do roszczeń o dobra kultury należące do zbiorów publicznych²³. Dodatkowo, jak wskazuje Wojciech Kowalski, w kontekście przedawnienia należy zwrócić uwagę na mechanizm osłabiający specjalną ochronę przewidzianą przez konwencję UNIDROIT, w postaci możliwości skorzystania przez państwa przystępujące do niej z danego im w art. 3.5 indywidualnego trybu przedawnienia, który wynosi 75 lat lub takiego terminu, jaki przewidziany jest przez prawo tego państwa. Deklaracja w tym zakresie jest składana w momencie przystąpienia do konwencji

¹⁹ W. Kowalski, *Druga do Konwencji UNIDROIT...*, s. 78.

²⁰ Zob. W. Kowalski, *Konwencja UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury*, „Studia i Materiały” 1996, nr 102.

²¹ Zob. P.J. O’Keefe, *Commentary on the UNESCO 1970 Convention on Illicit Traffic*, Institute of Art and Law, Leicester 2000, s. 130.

²² W. Kowalski, *Druga do Konwencji UNIDROIT...*, s. 81–82.

²³ „However, a claim for restitution of a cultural object forming an integral part of an identified monument or a archaeological site, or belonging to a public collection, shall not be subject to time limitations other than a period of three years from the time when the claimant knew the location of the cultural object and the identity of its possessor” (art. 3.4).

(art. 3.6), a ustalony w ten sposób termin dotyczy również roszczeń kierowanych z tego państwa za granicę (art. 3.5)²⁴.

Podstawowym problemem, który jest szczególnie dotkliwy przy restytucji dóbr kultury zagrabionych przed XX wiekiem, czyli obiektów zagrabionych np. w czasie afrykańskiego kolonializmu czy właśnie podczas „wieku upokorzenia” Chin, jest nieretroaktywność konwencji UNIDROIT. Jednakże mimo że jej postanowienia mogą być stosowane do kradzieży lub nielegalnego wywozu obiektów, które miały miejsce po wejściu w życie konwencji, to zgodnie z art. 10 UNIDROIT nie legitymizuje żadnego nielegalnego czynu, który miał miejsce przed obowiązywaniem aktu oraz nie ogranicza żadnego państwa lub innej osoby do wniesienia roszczenia o zwrot dóbr skradzionych lub nielegalnie wywiezionych przed obowiązywaniem konwencji, na podstawie środków dostępnych poza jej ramami.

Należy podkreślić, że konwencja UNESCO z 1970 r. i konwencja UNIDROIT z 1995 r. tworzą uzupełniający się mechanizm i dopiero ich łączne funkcjonowanie umożliwia pełną realizację celów konwencji UNESCO²⁵. Niemniej jednak pierwsza z konwencji została przyjęta przez przeszło 140 państw, druga zaś tylko przez 58, co zaburza efektywne funkcjonowanie tego mechanizmu. Tak ukształtowany międzynarodowy mechanizm restytucyjny nie jest więc dostatecznie skuteczny, co szczególnie widać właśnie na przykładzie Chińskiej Republiki Ludowej.

Straty w dziedzictwie kultury Państwa Środka podczas „wieku upokorzenia”

Chiny ze względu na swoją długą i niepowtarzalną historię zgromadziły bardzo bogate dziedzictwo kultury, na które składa się materialna i niematerialna spuścizna cywilizacyjna chińskiej ludności. Wyjątkowość chińskiego dziedzictwa kultury jest dodatkowo podkreślona przez jego silny związek ze społeczeństwem, które traktuje je jako ważny element swojej tożsamości narodowej. Dlatego tym bardziej dotkliwe dla Państwa Środka są straty w reliktach i artefaktach, które nastąpiły wskutek wojen toczących się tam od połowy XIX w.

Okres 1839–1949 określany jest jako „wiek upokorzenia” Chin²⁶. Doszło wtedy do załamania się pozycji Państwa Środka na arenie międzynarodowej i z potężnego imperium spadło ono do statusu półkolonii zachodnich mocarstw. Choć bezpośrednią przyczyną rozpoczęcia tego okresu wojen, grabieży i spustoszenia była I wojna opiumowa, to pośrednich przyczyn można doszukiwać się dużo wcześniej.

²⁴ W. Kowalski, *Druga do Konwencji UNIDROIT...*, s. 83.

²⁵ K. Zalańska, *Przeciwdziałanie nielegalnemu przywozowi...*, s. 100–101.

²⁶ Zob. A.A. Kaufman, *The “Century of Humiliation,” Then and Now: Chinese Perceptions of the International Order*, „Pacific Focus. Inha Journal of International Studies” 2010, vol. 25, issue 1, s. 1–33.

Jeszcze na początku XVII w., kiedy rządy objęła dynastia Quing, Chiny były u szczytu potęgi – intensywnie powiększały swoje terytorium przez liczne podboje oraz rozwijały się gospodarczo i kulturowo. Jednak z powodu represyjnych rządów dynastii mandzurskiej od XVIII stulecia w Państwie Środka wybuchały liczne bunty i powstania chłopów oraz mniejszości narodowych, co doprowadziło do regresu gospodarczego, ponieważ podstawą produkcji materialnej były gospodarstwa chłopskie i zakłady rzemieślnicze. Sytuacji nie polepszało ograniczenie handlu zagranicznego do portu w Kantonie i nastawienie kraju na handel wewnętrzny, głównie wzdłuż szlaków wielkich rzek. Ograniczenie handlu wywołało protest europejskich kupców. Handel zachodni, obejmujący od początku XVIII w. wymianę chińskiej herbaty na brytyjską wełnę i wyroby metalowe, był zmonopolizowany przez British East India Company²⁷. Dynastia Quing zakazała w latach 60. XVIII w. importu zachodnich produktów, przez co Brytyjczycy i Francuzi musieli płacić za herbatę, ryż i jedwab srebrem²⁸. Aby zrównoważyć ten deficyt, kupcy angielscy zaczęli przemycać do Chin opium z upraw w Indiach Brytyjskich, a palenie opium z czasem rozpowszechniło się w Państwie Środka, co nie spotkało się z zadowoleniem ze strony cesarza²⁹. Panujący wówczas Daoguang nakazał blokadę portu w Kantonie oraz zniszczenie skrzyń zawierających 20 ton opium. Wywołało to protest handlarzy opium oraz rządu Wielkiej Brytanii i stało się pretekstem do wszczęcia wojny przeciwko Chinom. Pierwsza wojna opiumowa trwała od 1839 r. i zakończyła się podpisaniem w 1842 r. traktatu w Nanjing. Wydarzenie to zapisało się na kartach historii jako początek długiego „wieku upokorzenia” Państwa Środka, podczas którego doszło do ogromnych strat, także w dziedzictwie kultury. Postanowienia traktatu, w tym przede wszystkim otworzenie chińskich portów dla wszystkich brytyjskich kupców, wpłynęły później na łatwe przemykanie do Europy zagrabionych chińskich dóbr kultury³⁰.

Było to szczególnie widoczne podczas następnej zbrojnej interwencji, która miała miejsce w Chinach w latach 1856–1860, czyli drugiej wojny opiumowej. Konflikt ten jest szczególnie istotny w kontekście niniejszego artykułu, bo podczas niego doszło do zrabowania 12 posągów głów zwierząt z Yuanming Yuan. Przyczyną wojny było przede wszystkim odrzucenie przez rząd chiński brytyjskich żądań otwarcia Chin dla nieograniczonego handlu oraz zatrzymanie statku „Arrow”, pływającego pod banderą brytyjską, pod zarzutem przemytu opium i piractwa. Doprowadziło to do zbrojnej interwencji flot Wielkiej Brytanii oraz Francji.

Podczas okupacji Beijing przez siły brytyjsko-francuskie doszło do ograbienia i zniszczenia najważniejszego imperialnego palacu w Chinach – letniej rezydencji

²⁷ F.E. Wakeman, Jr., *The Canton Trade and the Opium War* [w:] *The Cambridge History of China*, vol. 10, *Late Ch'ing 1800–1911*, Part I, ed. J.K. Fairbank, Cambridge 1978, s. 171–178.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Z. Liu, *The Case for Repatriating China's Cultural Objects*, New York 2016, s. 3.

Yuanming Yuan³¹. Znany ze swojej ogromnej powierzchni, wspaniałej architektury i niesamowitej historii pałac był podziwiany przez ludzi na całym świecie. Victor Hugo opisywał rezydencję następująco: „w pewnym zakątku świata był cud świata; ten cud nazywano Pałacem Letnim. Sztuka ma dwie zasady: Ideę, która wytwarza sztukę europejską, i Chimere, która produkuje sztukę orientalną. Pałac letni był dla sztuki chimerycznej tym, czym Partenon dla sztuki idealnej”³². Samą dewastację pisarz opisał tak: „Ten cud zniknął. Pewnego dnia do Pałacu Letniego weszło dwóch bandytów. Jeden plądrujący, drugi spalający. Zwycięstwo może być złodziejem, a przynajmniej tak się wydaje. Dewastacji Pałacu Letniego dokonali dwaj zwycięzcy działający wspólnie. W to wszystko zamieszane jest imię Elgin, które nieuchronnie przywodzi na myśl Partenon. To, co zrobiono z Partenonem, zrobiono z Pałacem Letnim, dokładniej i lepiej, tak że nic nie zostało. Wszystkie skarby wszystkich naszych katedr nie mogły się równać z tym potężnym i wspaniałym muzeum orientu. Zawierał nie tylko arcydzieła sztuki, ale także masę biżuterii. Co za wielki wyczyn, co za gratka! Jeden z dwóch zwycięzców napelnił kieszenie; kiedy drugi to zobaczył, napelnił swoje kufry. I wrócili do Europy, ramię w ramię, śmiejąc się. Taka jest historia dwóch bandytów”³³. Zagrabione zostały dzieła sztuki, biżuteria, drogocenne kryształy, marmury i masywne brązowe posągi, a po wazach i drogich tkaninach nie został nawet ślad. Do dziś nie wiadomo dokładnie, ile relikwów zostało zniszczonych i zrabowanych, ponieważ dokumenty inwentarzowe spłonęły wraz z budynkiem. Szacuje się, że nawet milion obiektów zostało zagrabionych z letniej rezydencji dynastii Qing³⁴. Dlatego też „zrównanie z ziemią” Yuanming Yuan traktowane jest jako jedna z najtragiczniejszych strat dla cywilizacji³⁵.

Kolejne duże szkody w dziedzictwie kultury Chiny poniosły podczas wojny o Pekin w 1900 r. Osiem państw alianckich, na czele z Brytyjczykami, dokonało oblężenia dzielnicy ambasad, zaatakowanej przez chińskie oddziały w czasie powstania bokserów. Podczas walk doszło do splądrowania Pekinu przez aliantów, a wydarzenie to zostało nazwane „karnawalem łupów”, ze względu na gorączkę, w jakiej wojska dokonywały grabieży dóbr kultury³⁶. Okradzione i zniszczone zostały imperialne pałace dynastii Qing, szlacheckie rezydencje, muzea oraz prywatne zbiory,

³¹ Zob. N. Pearce, *From the Summer Palace 1860: Provenance and Politics* [w:] *Collecting and Displaying China's "Summer Palace" in the West: The Yuanmingyuan in Britain and France*, ed. L. Tythacott, New York – London 2018, s. 39–40.

³² V. Hugo, *The Sack of the Summer Palace*, List do Kapitana Butlera z 25 listopada 1861 r., <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/the-chinese-expedition-victor-hugo-on-the-sack-of-the-summer-palace/> (dostęp: 11.12.2020).

³³ *Ibidem*.

³⁴ Z. Liu, *The Case for Repatriating...*, s. 9.

³⁵ *Ibidem*, s. 8.

³⁶ J.L. Hevia, *Looting and Its Discontents: Moral Discourse and the Plunder of Beijing, 1900–1901* [w:] *The Boxers, China, and the World*, eds. R. Bickers, R.G. Tiedemann, Lanham 2007, s. 94.

a także kolekcje z Zakazanego Miasta. Wśród zagrabionych przedmiotów znajdował się m.in. obraz Gu Kaizhi *Napomnienia instruktorki dla dam dworu*. Jednakże, tak jak w przypadku splądrowania Yuanming Yuan, dokładna liczba zrabowanych reliktyw nie jest znana. Chińscy historycy sądzą, że nawet połowa kolekcji z Zakazanego Miasta i prawie wszystkie skarby znajdujące się w pałacach Nanhai, Zhonghai i Beihai zostały wywiezione z Państwa Środka³⁷.

Nie był to koniec strat w dziedzictwie kultury Chin. Następujące po sobie konflikty, w tym brytyjska ekspedycja zbrojna do Tybetu (1903–1904) oraz japońska inwazja na Mandżurię (1931–1932), skutkowały utratą wielu reliktyw, choć już nie na tak dużą skalę, jak podczas drugiej wojny opiumowej i oblężenia Pekinu. Ostatnim wydarzeniem, które znacznie „uszczerbiło” chińskie zbiory, była druga wojna chińsko-japońska (1937–1945). Podczas działań wojennych Japończycy splądrowali wiele muzeów, bibliotek i prywatnych kolekcji, zabierając i niszcząc niezliczoną liczbę dóbr kultury³⁸. Szacuje się, że prawie 3/4 zbiorów należących do uniwersyteckich muzeów i bibliotek zostało zniszczonych podczas wojny, a z 37 chińskich muzeów przetrwało zaledwie 18³⁹. Zrabowane zostały także szczątki człowieka pekińskiego, odkryte podczas wykopalisk prowadzonych w latach 1923–1927 niedaleko Pekinu.

Oprócz strat spowodowanych działaniami wojennymi niezliczona liczba chińskich reliktyw została wywieziona przez zagraniczne ekspedycje archeologiczne oraz złodziei, którzy rozwinęli nielegalny obrót skradzionymi dobrami kultury Państwa Środka. Szczególnie istotne są straty reliktyw z Dzunguang, oazy położonej na skraju Gobi i będącej głównym przystankiem na Jedwabnym Szlaku. Z tego powodu styczność ze sobą miały cztery ważne cywilizacje – chińska, indyjska, grecka oraz islamska, co było szczególnie widoczne w pozostawionym bogatym i różnorodnym dziedzictwie kultury tego regionu. Na wyróżnienie zasługuje przede wszystkim sztuka buddyjska. Jaskinie Tysiąca Buddów, znane też jako Jaskinie Magao, stanowią kompleks 492 świątyń, ocalałych po wojnach i wyprawach ekspedycyjnych mających miejsce na początku XX w. Największym odkryciem, dokonanym przez mnicha Wanga Yuanlu w 1902 r., była jaskinia biblioteczna, zawierająca ponad 50 tys. starożytnych manuskryptów z różnych okresów buddyzmu⁴⁰. Zbiory te wzbudziły duże zainteresowanie w krajach europejskich, które zaczęły wysyłać swoje ekspedycje, aby zbadać manuskrypty. Jedną z nich była dowodzona przez Brytyjczyka Marca Aurela Steina, który podstępem przekupił Wanga do sprzedania mu ponad 9 tys. obiektów z jaskini, w tym ponad 8 tys. zwojów manuskryptów i 500 obrazów, które

³⁷ Z. Zicheng, *A Memorandum of A Century's Loss of Cultural Relics in China*, Beijing 2001, s. 46.

³⁸ Y. Changhong, L. Xia, *A Review of Japan's Cultural Aggression against China during Anti-Japanese War*, „Journal of South-Central University for Nationalities” 2005, no. 4, s. 12–17.

³⁹ L. Peng, *A Research on Legal History of Return of Relics*, Nanjing 2012, s. 27.

⁴⁰ Zob. L. Yongzeng, *Discovery of Library Cave in Dunhuang Magao Caves and Running of the Historical Cultural Relics*, „Dunhuang Research” 2000, no. 2, s. 11 i nn.

następnie wywiózł do Anglii i umieścił w Muzeum Brytyjskim⁴¹. Po paru miesiącach od jego wyjazdu Wanga odwiedził francuski sinolog Paul Pelliot, który podczas wizyty w jaskini bibliotecznej ukradł kilka najważniejszych manuskryptów, chowając je pod swoim ubraniem. Co więcej, kończąc eksplorację Dungguang w 1908 r., Pelliot i jego towarzysze bezwstydnie wywieźli do Paryża 4171 obiektów, które zostały umieszczone w paryskiej Bibliotece Narodowej⁴².

Wydarzenia, które miały miejsce podczas „wieku upokorzenia” Chin, spowodowały niewyobrażalne straty w dziedzictwie kultury Państwa Środka. Wraz z założeniem Chińskiej Republiki Ludowej w 1949 r. chiński rząd rozpoczął proces odbudowy państwa po latach klęski. Odbudowa oznaczała również podejmowanie prób restytucji cennych, zrabowanych relikwów. Do lat 60. XX w., kiedy rozpoczęła się w Chinach rewolucja kulturalna, udało się odzyskać kilka ważnych skarbów kultury, w tym słynny obraz byka z dynastii Tang oraz dwie wyjątkowe prace kaligraficzne z dynastii Jin⁴³.

Restytucja zrabowanych dóbr kultury przez Chiny na przykładzie sprawy brązowych chińskich głów z parku Yuanming Yuan

Kwestia restytucji dóbr kultury stanowi ważny element współczesnej polityki Chińskiej Republiki Ludowej. Od zakończenia rewolucji kulturalnej rząd chiński podejmuje konsekwentne działania w celu ustanowienia i ulepszenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa kultury, ukierunkowanego także na odzyskanie utraconych relikwów. Niemniej jednak obowiązujące akty prawne nie tworzą wystarczająco efektywnego mechanizmu ochronnego, który wciąż jest daleki od zakładanych celów.

Dla skutecznej restytucji dóbr kultury ważne jest przyjęcie postanowień aktów o randzie międzynarodowej, przede wszystkim konwencji UNESCO z 1970 r. oraz konwencji UNIDROIT z 1995 r. Chiny ratyfikowały konwencję UNESCO w 1989 r., a z kolei z konwencji UNIDROIT implementowały określone jej postanowienia, a mianowicie art. 3(5), art. 16 i art. 17. Uniemożliwia to pełną i efektywną realizację postanowień tych aktów, bo ich mechanizmy mają charakter komplementarny wobec siebie i powinny funkcjonować razem. Dodatkowo Konstytucja ChRL nie zawiera regulacji, które określałyby relacje między prawem międzynarodowym a prawem krajowym i miejsce prawa międzynarodowego w hierarchii źródeł prawa Chin⁴⁴.

⁴¹ *Hand book to the Collections of Sir Aurel Stein in the UK*, eds. H. Wang, J. Perkins, London 2008, s. 10.

⁴² Y. Xiuqing, *Dunhuang Sees Great Changes over the Years: Mogao Grottoes Through the Hard Times*, Beijing 2006, s. 150–151.

⁴³ Z. Liu, *The Case for Repatriating...*, s. 20.

⁴⁴ The Constitution of the People's Republic of China, http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Constitution/node_2825.htm (dostęp: 12.12.2020); *Konstytucja Chińskiej Republiki Ludowej*, przekład z jęz. chińskiego W. Lan, M. Dargas, Gdańsk 2012.

Z racji zobowiązań wynikających z przyjęcia konwencji UNESCO z 1970 r. jej założenia zostały szerzej uwzględnione w znowelizowanym prawie Chińskiej Republiki Ludowej o ochronie relikwów kultury z dnia 28 października 2002 r., które zastąpiło akt z 1982 r.⁴⁵ Poczyniono w ten sposób ważne kroki zmierzające do stworzenia systemu ochrony dziedzictwa kultury, za który odpowiedzialna stała się Państwowa Administracja Dziedzictwa Kulturowego (dalej: SACH). W kontekście samej restytucji w nowym prawie o ochronie relikwów kultury nie znalazły się żadne postanowienia. Z kolei w odniesieniu do przeciwdziałania nielegalnemu handlowi obiektami kultury zmiany były niewielkie – zakazano całkowicie wywozu z Chin państwowych dóbr kultury i wartościowych niepaństwowych dóbr kultury, z wyjątkiem sytuacji, gdy uzyskano pozwolenie na ich czasowy wywóz oraz w znacznym stopniu ograniczono możliwość dokonywania przez osoby prywatne transakcji, których przedmiotem były dobra kultury.

Wskutek mało efektywnych rozwiązań legislacyjnych na szczeblu krajowym i międzynarodowym Chiny zaczęły szukać innych możliwych rozwiązań, aby odzyskać utracone skarby kultury znajdujące się poza granicami swojego państwa. Główną metodą stało się odkupywanie dóbr kultury, co jednak jest działaniem bardzo kosztownym⁴⁶. Co ważne, w działania restytucyjne zaangażowało się nie tylko państwo, ale również społeczeństwo, które traktuje utracone relikty jako esencję chińskiej historii i tożsamości, a sama restytucja jest elementem przywrócenia szacunku dla dziedzictwa kultury Państwa Środka. Z tego powodu w wielu przypadkach relikty są kupowane przez prywatnych kolekcjonerów i przedsiębiorców, którzy następnie przekazują je rządowi w celu umieszczenia ich w muzeach państwowych.

Przez ostatnie dwie dekady uwaga chińskiego narodu była skierowana na aukcje wspomnianych wyżej posągów chińskich głów z Yuanming Yuan, które zaginęły po tym, jak zostały zagrabione przez wojska brytyjsko-francuskie podczas plądrowania pałacu i przez ponad sto lat nie było żadnej informacji o miejscu ich przechowywania. Od początku lat 80. XX w. niektóre z nich zaczęły pojawiać jako przedmiot obrotu na międzynarodowym rynku sztuki.

Jak wskazuje Zuozhen Liu⁴⁷, prawdopodobnie jedną z pierwszych osób, która natrafiła na ślad posągów, był amerykański handlarz antykami z Palm Spring w Kalifornii. W 1985 r. kupił on głowy wołu, tygrysa i konia, a następnie sprzedał je na aukcji w 1989 r. w londyńskim Sotheby. Licytację wygrał kupiec telefoniczny, którym okazał się kolekcjoner z Tajwanu – Wang Dinqian. Z kolei głowy małpy i świni były częścią kolekcji Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku w latach 1980–1981, a następnie zostały zlicytowane w nowojorskim Sotheby w 1987 r. i trafiły do prywatnych

⁴⁵ The Law of the People's Republic of China on the Protection of Cultural Relics, <http://www.china.org.cn/english/environment/34304.htm> (dostęp: 12.12.2020).

⁴⁶ H.S. Zhong, *The Return of Chinese Cultural Treasures...*, s. 32.

⁴⁷ Ten fragment oparty jest na ustaleniach zawartych w pracy doktorskiej Z. Liu, *Repatriation of Cultural Objects: The Case of China*, Uniwersytet w Amsterdamie 2015, s. 16, <https://dare.uva.nl/search?identifier=7b6ea6d2-3fe0-4dfe-acb5-8e3bfc41d831> (dostęp: 12.12.2020).

kolekcji. Obrót głowami po latach trafił także na chiński rynek sztuki. W 2000 r., podczas aukcji głów malpy, wolu i tygrysa w domach aukcyjnych Sotheby i Christie w Hongkongu, brązowymi posagami zaczęły interesować się lokalne i międzynarodowe media. SACH szybko zidentyfikowało je jako skradzione rzeźby z Yuangming Yuan i nakazało zaprzestania ich licytowania. Domy aukcyjne, powołując się na zasadę „jedno państwo, dwa systemy”⁴⁸, zignorowały protesty SACH. Ostatecznie trzy wystawione na licytację głowy zostały kupione przez China Poly Group Corporation, która w ten sposób postanowiła ratować je przed trafieniem w obce ręce, po czym umieszczono je w Poly Art Museum w Pekinie. Odzyskanie kolejnych głów było możliwe dzięki funduszom Stanleya Ho, który był potentatem kasyna w Makau i darował Chińskiej Fundacji Rozwoju Społecznego i Kultury na ten cel 6 mln CNY. Kiedy w 2003 r. ponownie natrafiono na ślad głowy świni, znajdującej się u amerykańskiego kolekcjonera, dzięki tym funduszom Chiny podjęły długie negocjacje, które zakończył się sukcesem i rzeźba wróciła do Państwa Środka. Z kolei w 2007 r. Stanley Ho osobiście wylicytował głowę konia na aukcji w Sotheby w Hongkongu i przekazał je do Poly Art Museum w Pekinie, gdzie znajdowały się pozostałe odnalezione posagi.

Najwięcej emocji wzbudziła aukcja głowy szczura i królika, pochodzących z prywatnej kolekcji projektanta Yves Saint Laurenta. Odbyla się ona w paryskim Christie w 2009 r. Ogłoszenie licytacji wywołało oburzenie po stronie chińskiej, która uznała to za „drugie plądrowanie chińskich dóbr przez Francuzów”, a sam obrót posagami powinien zostać uznany za nielegalny⁴⁹. Aukcja została potępiona przez SACH, ale rząd chiński nie planował zakupu artefaktów, gdyż potwierdziłoby to, że zostały one legalnie zabrane⁵⁰. Postanowił za to, w celu ukarania domu aukcyjnego Christie, zaostrzyć wobec niego przepisy celne⁵¹. Co więcej, Stowarzyszenie

⁴⁸ „Jedno państwo, dwa systemy” jest zasadą sformułowaną w 1984 r. przez „ojca chińskiej modernizacji” i przywódcę Chin Deng Xiaopinga, w ramach negocjacji chińsko-brytyjskich dotyczących powrotu Hongkongu do Chińskiej Republiki Ludowej. Zasada ta dotyczy sytuacji, w której w obrębie socjalistycznych Chin dopuszcza się istnienie systemu kapitalistycznego w Hongkongu i na Tajwanie, w celu zjednoczenia państwa, przy jednoczesnym zachowaniu ich statusu ekonomicznego. Wysoki stopień autonomii Hongkongu pozwala na zachowanie swobody w stosunkach społecznych i gospodarczych, bez możliwości ingerencji władz centralnych ChRL w wolności panujące w Hongkongu, innych niż w drodze wywołania debat politycznych czy wpływu na lokalnych polityków; zob. Ł. Zamecki, *Znaczenie zasady „jedno państwo – dwa systemy” dla utrzymania stabilności relacji Chińska Republika Ludowa – Hongkong*, „Wrocławskie Studia Politolologiczne” 2014, nr 16, s. 110 i nn.

⁴⁹ Z. Liu, *Repatriation of Cultural Objects...*, s. 17.

⁵⁰ P. Ford, *China protests Christie's auction in Paris of relics*, „The Christian Science Monitor”, 20.02.2009, <https://www.csmonitor.com/World/Asia-Pacific/2009/0220/p07s04-woap.html> (dostęp: 12.12.2020).

⁵¹ Zob. G. Wong, *China punishes Christie's for auction of relics*, „Taiwan News”, 27.02.2009, http://www.taiwannews.com.tw/etn/news_content?id=877853&lang=eng_news&cate_img=logo_world&cate_rss=WORLD_eng (dostęp: 12.12.2020).

Ochrony Sztuki Chińskiej w Europie (APACE) i ośmiu innych prawników złożyło wnioski do Tribunal de grande instance de Paris o zablokowanie aukcji⁵². Sąd jednak odrzucił wnioski, wskazując, że nie ma jurysdykcji nad francuskim Ministerstwem Kultury, a samo stowarzyszenie nie ma legitymacji do złożenia wniosku, ponieważ nie ma bezpośredniego związku z brązowymi posągami i dodatkowo wniosek został złożony po terminie. Jednocześnie sąd orzekł zapłatę grzywny w wysokości 1000 EUR domowi aukcyjnemu i właścicielowi relikwii Pierrowi Bergé. Ostatecznie aukcja odbyła się i anonimowy licytator telefoniczny zakupił obie brązowe głowy za łączną kwotę 28 mln EUR. SACH uznało to za działanie sprzeczne z duchem odpowiednich konwencji międzynarodowych i powszechnym międzynarodowym porozumieniem, zgodnie z którym zabytki kultury powinny zostać zwrócone do kraju ich pochodzenia⁵³. Kilka godzin po zakończeniu aukcji licytujący ujawnił się jako Cai Mingchao i poinformował dom aukcyjny, że nie zapłaci ceny zakupu, a jego oferta była próbą sabotowania sprzedaży w imieniu Chin. Ostatecznie głowy szcztura i królika zostały zwrócone do Chin przez francuskiego milionera François Punaulta, który ofiarował je w 2013 r.

W 2019 r. oficjalnie Stanley Ho darował brązową głowę konia chińskiemu rządowi. Podczas ceremonii w 2020 r., po 160 latach została ona ponownie umieszczona w Yuanming Yuan jako pierwszy posąg z fontanny zodiakalnej zwrócony do swojego miejsca przeznaczenia⁵⁴. Obecnie brakuje jeszcze 5 brązowych głów – smoka, węża, kozy, koguta i psa.

Sprawa brązowych głów z Yuanming Yuan pokazuje, jak długą drogę musi jeszcze pokonać rząd chiński, by stworzyć efektywny mechanizm restytucyjny. Nie da się ukryć, że bez prywatnych kupców i darczyńców posągi wciąż pozostawałyby poza granicami Chin. Jak wskazują niektórzy eksperci, do tej pory udało się odzyskać zaledwie 20% zrabowanych dóbr z Pałacu Letniego, a pozostała część wciąż pozostaje za granicami Państwa Środka, w tym w wielu zagranicznych muzeach⁵⁵. Dla skutecznej polityki restytucyjnej Chin powinny więc zreformować swoje prawo krajowe, aby móc w pełni wdrożyć instrumenty międzynarodowe,

⁵² Zob. *French Court Throws out Appeal over Yves Saint Laurent Chinese Bronzes as Christie's Sale Begins*, „The Telegraph”, 29.02.2009, <https://www.telegraph.co.uk/culture/art/artsales/4788662/French-court-throws-out-appeal-over-Yves-St-Laurent-Chinese-bronzes-as-Christies-sale-begins.html> (dostęp: 12.12.2020).

⁵³ G. Wong, *China punishes Christie's...*

⁵⁴ K. Magramo, *Bronze horse head, donated by late Stanley Ho, becomes first of zodiac collection returned to Beijing's Old Summer Palace after theft in 1860s*, „South China Morning Post”, 1.12.2020, <https://www.scmp.com/news/hong-kong/society/article/3112071/bronze-horse-head-donated-late-stanley-ho-becomes-first> (dostęp: 12.12.2020).

⁵⁵ S. Lo Shiu Hing, *OPINION – The Return of Bronze Horse Head to the Old Summer Palace*, „MNA Macau Opinion”, 5.12.2020, <https://www.mcaubusiness.com/opinion-the-return-of-bronze-horse-head-to-the-old-summer-palace/> (dostęp: 12.12.2020).

w tym przede wszystkim w całości postanowienia konwencji UNIDROIT, a także podejmować próby odzyskania utraconych dzieł kultury w drodze arbitrażu lub umów bilateralnych.

Podsumowanie

Restytucja dóbr kultury jest zagadnieniem bardzo skomplikowanym w praktyce, napotykającym wiele problemów na swojej drodze. Ponieważ niektóre przedmioty, tak jak brązowe głowy z Yuanming Yuan, zostały odebrane ich pierwotnym właścicielom na długo przed pojawieniem się pierwszych przepisów dotyczących zwrotu zagrabionych dóbr kultury, egzekwowanie prawa własności do nich jest znacznie utrudnione. Co więcej, większość międzynarodowych konwencji, w tym konwencja UNESCO z 1970 r. i konwencja UNIDROIT z 1995 r., zakłada nieretroaktywność swoich postanowień i ograniczony czas na wniesienie roszczeń o zwrot. Problemem jest również wciąż niewielka liczba państw, które ratyfikowały obie konwencje, w tym przede wszystkim tę z 1995 r. Także legislacja krajowa wielu państw wciąż nie zawiera regulacji w przedmiotowym zakresie i odpowiednich instrumentów restytucyjnych.

Sprawa brązowych posągów z letniej rezydencji dynastii Qing pokazuje inny sposób na odzyskiwanie zagrabionych dóbr kultury. Opiera się on przede wszystkim na tożsamości narodowej chińskiego społeczeństwa, które traktuje zrabowane artefakty jako ważny element ich historii i kultury. Dzięki prywatnym kolekcjonerom i przedsiębiorcom, którzy odkupywali takie obiekty, a następnie ofiarowywali je chińskim muzeom i instytucjom, udało się odzyskać wiele utraconych dóbr kultury. Warto dodać, że ich działania nie spotkały się z żadnym finansowym wsparciem ze strony chińskiego rządu ani SACH. Wydaje się, że taka pasywna postawa chińskich władz we wspieraniu prywatnych „poszukiwaczy zrabowanych skarbów” wynika z ich przeświadczenia, że obiekty te nie są w istocie zrabowane, tylko stanowią własność Chińskiej Republiki Ludowej i powinny być dobrowolnie zwrócone do ich miejsca przeznaczenia. Dlatego chiński rząd często decyduje się na negocjacje, niezależnie od działań osób prywatnych.

Powyższy przykład ilustruje jednak, że obecny system ochrony dóbr kultury Chin, do którego zaliczają się również działania zmierzające do odzyskania nielegalnie wywiezionych dóbr kultury, nie działa wystarczająco efektywnie. Bez wprowadzenia daleko idących zmian na szczeblu krajowym, w duchu konwencji międzynarodowych, Chiny mogą bezpowrotnie utracić dużą część swojej przeszłości.

Literatura

- Beeching J., *The Chinese Opium Wars*, New York 1976.
- Changhong Y., Xia L., *A Review of Japan's Cultural Aggression against China during Anti-Japanese War*, „Journal of South-Central University for Nationalities” 2005, no. 4.
- Ford P., *China protests Christie's auction in Paris of relics*, „The Christian Science Monitor”, 20.02.2009.
- French Court Throws out Appeal over Yves Saint Laurent Chinese Bronzes as Christie's Sale Begins*, „The Telegraph”, 29.02.2009.
- Grecka-Żolyńska A., *Restytucja dóbr kultury a wolny rynek sztuki*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, z. 2.
- Hevia J.L., *Looting and Its Discontents: Moral Discourse and the Plunder of Beijing, 1900–1901* [w:] *The Boxers, China, and the World*, eds. R. Bickers, R.G. Tiedemann, Lanham 2007.
- Hugo V., *The Sack of the Summer Palace*, List do Kapitana Butlera z 25 listopada 1861 r., <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/the-chinese-expedition-victor-hugo-on-the-sack-of-the-summer-palace/> (dostęp: 11.12.2020).
- Kaufman A.A., *The «Century of Humiliation,” Then and Now: Chinese Perceptions of the International Order*, „Pacific Focus. Inha Journal of International Studies” 2010, vol. 25, no. 1.
- Konstytucja Chińskiej Republiki Ludowej*, przekład z jęz. chińskiego W. Lan, M. Dargas, Gdańsk 2012.
- Kowalski W., *Druga do Konwencji UNIDROIT z 1995 roku oraz jej podstawowe rozwiązania*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1.
- Kowalski W., *Konwencja UNIDROIT o skradzionych lub nielegalnie nwywiezionych dobrach kultury*, „Studia i Materiały” 1996, nr 102.
- Kuryłowicz M., *Słownik terminów, zwrotów i sentencji prawniczych łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego*, Kraków 2001.
- Lo Shiu Hing S., *OPINION – The Return of Bronze Horse Head to the Old Summer Palace*, „MNA Macau Opinion”, 5.12.2020.
- Liu Z., *Repatriation of Cultural Objects: The Case of China*, Uniwersytet w Amsterdamie 2015.
- Liu Z., *The Case for Repatriating China's Cultural Objects*, New York 2016.
- Magramo K., *Bronze horse head, donated by late Stanley Ho, becomes first of zodiac collection returned to Beijing's Old Summer Palace after theft in 1860s*, „South China Morning Post”, 1.12.2020.
- O'Keefe P.J., *Commentary on the UNESCO 1970 Convention on Illicit Traffic*, Institute of Art and Law, Leicester 2000.
- Pearce N., *From the Summer Palace 1860: Provenance and Politics* [w:] *Collecting and Displaying China's "Summer Palace" in the West: The Yuanmingyuan in Britain and France*, ed. L. Tythacott, New York – London 2018.
- Peng L., *A Research on Legal History of Return of Relics*, Nanjing 2012.
- Prott L.V., *Commentary on the Unidroit Convention on Stolen and Illegally Exported Cultural Objects 1995*, Institute of Art and Law, Leicester 1997.
- Prott L.V., *Strengths and Weaknesses of the 1970 Convention: An Evaluation 40 years after its adoption*, Background paper for participants in the meeting „The fight against the illicit trafficking of cultural objects. The 1970 convention: past and future” Paris, UNESCO Headquarters, 15–16 marca 2011, s. 3–5, www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Brussels/pdf/strengths%20and%20weaknesses%20of%20the1970%20convention.pdf (dostęp: 10.12.2020).
- Siu V., *Castiglione and the Yuanming Yuan Collections*, „Orientations” 1988, vol. 19, no. 11.

- Stamatoudi I., *Cultural Property Law and Restitution: A commentary do International Conventions and European Union Law*, Cheltenham 2001.
- Wakeman F.E., Jr., *The Canton Trade and the Opium War* [w:] *The Cambridge History of China*, vol. 10, *Late Ch'ing 1800–1911*, Part I, ed. J.K. Fairbank, Cambridge 1978.
- Wang H., Perkins J. (eds.), *Hand book to the Collections of Sir Aurel Stein in the UK*, London 2008.
- Wong G., *China punishes Christie's for auction of relics*, „Taiwan News”, 27.02.2009.
- Xiuqing Y., *Dunhuang Sees Great Changes over the Years: Mogao Grottoes Through the Hard Times*, Beijing 2006.
- Yongzeng L., *Discovery of Library Cave in Dunhuang Mogao Caves and Running of the Historical Cultural Relics*, „Dunhuang Research” 2000, no. 2.
- Zalasińska K., *Przeciwdziałanie nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury – wybrane uwagi w związku z wdrożeniem Konwencji UNESCO z 1970 r. w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 1.
- Zamecki Ł., *Znaczenie zasady „jedno państwo – dwa systemy” dla utrzymania stabilności relacji Chińska Republika Ludowa – Hongkong*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, nr 16.
- Zeidler K., *Restitution of Cultural Property: Hard Case – Theory of Argumentation – Philosophy of Law*, Gdańsk – Warszawa 2016.
- Zeidler K., *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa*, Warszawa 2011.
- Zhong H.S., *The Return of Chinese Cultural Treasures Taken From the Second Opium War (1856–1860)*, „International Proceedings of Economics Development and Research” 2014, no. 71(7).
- Zicheng Z., *A Memorandum of A Century's Loss of Cultural Relics in China*, Beijing 2001.

SUMMARY

RESTITUTION OF CULTURAL PROPERTY BY THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA ON THE EXAMPLE OF THE RECOVERY OF THE BROWN HEADS OF ANIMALS FROM YUANMING YUAN

Restitution of cultural goods is a very complicated issue in practice, encountering many problems on its way. Most international conventions, including the 1970 UNESCO Convention and the 1995 UNIDROIT Convention, provide for non-retroactivity of their provisions and a limited time to bring claims for reimbursement. Another problem is the still low number of ratifications of both conventions, especially the one from 1995. Also, the national legislation of many countries still does not contain regulations in this area and appropriate restitution instruments.

Once the Chinese government realized the value of its cultural heritage treasures as a source of national and political identity, it began the process of restoring looted cultural assets. This is not an easy task, because a large part of the objects was stolen a long time ago, which directly prevents the application of international legal regimes resulting from conventions on the return of stolen or illegally exported goods.

The case of bronze statues from the Yuanming Yuan shows another way to recover looted cultural goods. It is based primarily on the national identity of Chinese society, which

treats looted artifacts as an important element of their history and culture. Thanks to private collectors and entrepreneurs who had bought such objects and then donated them to Chinese museums and institutions, it was possible to regain many of the lost cultural goods.

The aim of article is to provide a general overview of the People's Republic of China's restitution policy, its methods and effects, using the example of the recovery of Chinese bronze heads stolen from Yuanming Yuan.